

DE GELOOFSOVERTUIGING DER ZEEUWSE VADER's IN HET LICHT VAN DE ZEEUWSE GODSDIENSTHISTORIE

P.J.A. van Voorst Vader

Hun Calvinistische orthodoxe overtuiging hadden PIETER VADER en zijn zonen van niemand vreemd. Pieters energieke vader TEUNIS, † 1751, combineerde de betrekkingen van schoolmeester, gemeentesecretaris, ontvanger en schout van Schoorl ook nog met die van koster, voorzanger en ouderling. Van PIETER kennen wij geen kerkelijke ambten, maar zijn beide zonen, Abraham en Willem Lodewijk, waren beiden president-kerkvoogd. Mr. PIETER JOHANNES, de eerste vVv, was kortdurend ouderling, maar was vooral decennia lang de toegewijde secretaris van de kerkvoogdij te Goes. Diens zonen, Mr. P.J.F. en Ir. P.J., waren beiden weer president-kerkvoogd, respectievelijk te Amersfoort en te 's-Gravenhage. Hun zuster JET was de ziel van de Java-zending. De jongste zoon van Mr. P.J.F. werd predikant, die op zijn beurt zowaar VIER theologen heeft voortgebracht. Het orthodox geloof was bij de eerste vier Zeeuwse Vader-generaties een hoogst belangrijk en soms levensbepalend bezit.

Pieter Vader mocht dan met zijn politieke gezindheid - staatsgezind, later patriot - in Zeeland een vreemde eend in de bijt zijn geweest, wat zijn geloof betreft was het tegendeel het geval. Was in het begin van de Nederlandse Opstand, zeg 1572, praktisch heel Zeeland nog Rooms, de Brabanders en Vlamingen, die Zeeland vooral na de val van Antwerpen overstroonden, wisten in verrassend korte tijd de Zeeuwse bevolking voor circa 90% tot hun Calvinistische "contra- Remonstrantie" - à la Gomar - te bekeren. Dit in tegenstelling tot Holland, waar de bevolking tot ver in de 17e eeuw slechts voor 20 à 40 % Calvinist is geworden. Velen, met name de leidende kringen, voelden zich bovendien meer tot de Remonstranten - à la Arminius - aangetrokken, wier geloof meer aansloot bij het in Holland zeer verbreide, tolerante Erasmiaans gedachtengoed.*

Een eerste voorbeeld van Calvinistische intolerantie vinden wij in 1591. Toen de gezant van Marokko's keizer het voorstel aan Middelburg deed om de uit Spanje naar Portugal en vandaar weer naar Marokko gevluchte Joden op te nemen, weigerde de magistraat hen vrijheid van godsdienstoefening toe te staan. Deze "*Portugese Joden*" hebben zich toen maar aan de boorden van de Amstel gevestigd.

Een tweede voorbeeld vinden we in 1629, toen Frederik Hendrik den Bosch had veroverd. "*De seer Religieuze Heeren van Zeeland*" hebben toen, en opnieuw in 1648 bij de vrede van Münster, doorgedreven, tegen de zin van de Stadhouder en de andere gewesten in, dat de openbare uitoefening van de R.K. godsdienst in de Meierij van den Bosch werd en bleef verboden.

Welke verbazingwekkende gedaantewisselingen heeft de inhoud van het religieus geloof van de bewoners dezer Lage Landen meegemaakt! Nog maar twee millennia geleden werd de aarde geregeerd door Wodan, de Alvader en Oppergod van de West-Germanen. Die zat op een achtvoetig, wit, heilig paard, Sleipnir, de Stormwind. Als goede Germaan wordt hij niet alleen vergezeld door twee getemde wolven, maar bovendien door twee zwarte raven, Hugin, de gedachte, en Munin, het geheugen. Zijn speer Gungar, de bliksem, mist nimmer zijn doel. Het uitspansel met wolken vormt zijn blauwwitte mantel. Wodan heeft maar één oog, de zon. Het andere oog ruilde hij ooit in, bij een dwerg, voor de wetenschap van verleden, heden en toekomst. Dappere krijgers neemt hij op in zijn Walhalla, waar zij worden bediend en

* Zie J.H. Kluiver: De soevereine en independente staat Zeeland. Dissertatie, Rijksuniversiteit Utrecht, 1998.

aangenaam bezig gehouden door wonderschone jonkvrouwen, de Walkuren. Omringd door twaalf goden woont hij in Asen, het oerbos met heilige eiken, getooid met goud-rode bladeren. De godenpaleizen worden verlicht door wanden van gepolijste speren en daken geformeerd uit gouden schilden.

Zoals gewoonlijk is een wapenfeit beslissend voor de verandering van geloofsinhoud. Frankenkoning Clovis behaalt een grote overwinning, zoals zijn veldpredikers hebben voorspeld! Die hakken bovendien de heilige eiken om, zonder dat nota bene de hemel ingrijpt! Clovis' god is evident machtiger dan Wodan. Krachtige gewapende inspanningen van vooral Pepijn de Korte en Karel de Grote zorgen voor de definitieve transformatie van het Germaans geloof in het hunne, het Christelijke geloof. Naast een enig God, die niettemin drie personen omvat, troont daar de heilige Godbarende Maagd Maria met ten naasten bij even grote invloed. In wezen is zij de voortzetting van de pre-christelijke mediterrane Oergodin.

Het dagelijks leven wordt minder door de godheid beheerst dan door alom aanwezige duivels, die van mens en dier bezit kunnen nemen, zodat duiveluitdrijving nodig wordt. Door heksen, behekst worden, andere tovenarij, fetischen, die tegen kogels en ander onheil beschermen en een onafzienbare stoet heiligen, die via voorbede of op eigen houtje het grillig lot van de gelovige al evenzeer in handen houden. Het hiernamaals is verdeeld in een hemel, bestemd voor een kleine schare gelukzaligen, die helaas de schone Walkuren hebben moeten inruilen voor engelen met overwegend manlijke trekken. De grote menigte komt in de hel, waar Beëlzebub, de Opper-duivel, met zijn trawanten zich mogen vermeien met tot in alle eeuwigheid voortgezet martelen.

De geestelijkheid stelt zich steeds ijveriger ten doel het aantal hellegangers te verminderen door te jagen op Joden, Mohammedanen, ongelovigen en anders-gelovige Christenen, de ketters. Na marteling mogen zij kiezen voor de dood of bekering, welke laatste keuze een terechtstelling lang niet altijd voorkomt. In de Zuidelijke Nederlanden is deze geloofsinhoud tot ver in de 18e eeuw gecontinueerd.

In de Noordelijke Nederlanden - de grens wordt door de wapenen bepaald - grijpt bij de grote meerderheid der bevolking rond de wisseling van de 15e naar de 16e eeuw een nieuwe grondige transformatie van geloofsinhoud plaats. Hel en hemel met hun legers van engelen en duivels weten zich te handhaven, maar Maria en de heiligen hebben afgedaan, "afgoderij". Daarentegen houdt de intense overtuiging stand, dat de overheid de dure plicht heeft de on- of anders-gelovigen met geweld af te houden van het eeuwig hellevuur. De Zeeuwse regering formuleert haar doel als volgt: *"Dat wij tot een fundament van het voorgaande de Ware Gereformeerde Religie, vastgesteld in 1619, handhaven, die geweest is als een 'Arcke des Heeren, int leger der Israeliten', de schrik van de vijanden, de voorwaarde voor Gods zegen, daarom tegen de ketters optreden en de 'verfoeyselen des Pausdoms' wegdoen uit de Zeven Provinciën en de veroverde gebieden."*

Dus wil men aanvankelijk nog Wederdopers ter dood brengen, waartegen Oranje zich tot het uiterste verzet. Dus brengt men in 1632 de kans op hereniging met de Zuidelijke gewesten, die inmiddels weer R.K. geworden zijn, om zeep door voor de hereniging de voorwaarde te stellen, dat ook in die gewesten uitsluitend de Ware Gereformeerde Religie godsdienst-oefeningen mag houden. En dat nog wel waar juist die hereniging een voornaam politiek doel was, want met de Zuidelijken voelde Zeeland nu eenmaal meer verwantschap dan met Holland. Had Zeeland niet steeds uit het Zuiden zijn inpolderaars betrokken, en zijn bouwmeesters, zijn schilders, zilversmeden, zijn enige tapijtwever en nu ook nog zijn geloof en een goed deel van zijn predikanten? Neen, Zeeland stelt het belang van de godsdienst boven andere belangen.

Zo moet in het belang van de Ware Gereformeerde Religie ook Brazilië veroverd worden en de slavenhandel van de Portugezen overgenomen, omdat Brazilianen en negers *"in deselve superstitie onderwesen werden sonder tot de kennisse der waarheijt te komen. Maer soo het lant geoccupeert wert van lieden van onse religie, alle slaven en Brasilianen sullen oock in den oprechten godsdienst geoeffent werden"*.

De VADER's hebben de absolute prioriteit van de religie gehandhaafd, ook in de 19e eeuw, toen vrijzinnigheid en atheïsme veel aanhang verwierven. Maar in die eeuw was de orthodoxe denkwijze wel veranderd. De intense bemoeienis met andermans zieleheil had plaats gemaakt voor intense aandacht voor het eigen zieleheil, met voortdurend afwegen of die ziel wel in de juiste staat en vorm verkeert, of men wel een subjectief Gods-beleven heeft: de *"bevindelijke"* religie.

Deze gedachten vindt men ten voeten uit in de *"Korte Levensschets en Briefwisseling eener vroeg ontslapene"* (vVV-archief nr. 941 en 1474) van MARGARETHA SARA VADER, 1838-1860, dochter van notaris Jan Willem Vader te Kortgene. Het meisje overleed 22 jaar oud aan tuberculose, de ziekte waaraan haar enige broer zeven jaren eerder ook was overleden. Het boek is naar alle waarschijnlijkheid door haar ouders en/of haar verloofde samengesteld.

Toen zij elf jaar oud was *"bespeurde haar moeder, dat de Heilige Geest aan haar jeugdig hart arbeidde"*. Haar brieven - vanuit haar kostschool aan haar ouders, aan vriendinnen en aan haar verloofde, een theologisch student, wiens vader predikant in Nijkerk was - bevatten nagenoeg uitsluitend religieuze gevoelens en bespiegelingen.

2 October 1858 schrijft zij aan haar verloofde: *"Gij moogt dus ook ondervinden, dierbare vriend, dat de Heere met U is. Wat is dat heerlijk! Wanneer we eens bedenken, hoevelen dat voorrecht missen, die hun deel in de wereld zoeken, dan moeten wij Hem danken, die ons aanvankelijk iets van Zijn dierbaarheid en volheid leerde kennen. Wel hebben wij soms nog veel met de wereld te stellen, vooral met DIE IN ONS EIGEN HARTE, maar dit behoort toch tot het kwade, dat wij haten, en waartegen wij, in 's Heeren naam, zoeken te strijden. Hoe meer men zich zelve leert kennen (zoo is het althans met mij), hoe meer men ziet, dat er zooveel wereld IN ONS HARTE woont Hoe gelukkig dat wij, niettegenstaande die onreinheid en zonde, ons in de armen van onzen trouwen Heiland en Zaligmaker mogen werpen ... Dat Hij ons wil wassen in zijn dierbaar bloed, dat van alle zonden reinigt! Ik wenschte nog wel meer het oog te hebben op de volheid en algenoezaamheid, die in Christus is, op het ZALIGE van ZIJN EIGENDOM te zijn! Heden voor een jaar was ik in verrukking als ik hierover dacht."*

Begin November schreef zij vanuit Middelburg nog aan hare geliefde moeder over het genoegen, dat zij gesmaakt had vanwege de mededeelingen, die zij in eene Christelijke vergadering had gehoord van den heer V.S. betreffende de evangelisatie in België. Alsmede over de bestrijdingen, die haar beminde ondervond in de dierbaarste waarheden van zijn geloof, en dat hij groote behoefte had aan ondersteuning in den gebede. *"Waar heeft de Christen al niet tegen te strijden? ... Het verblijdt mij aan den eenen kant, dat hij bestreden wordt, want waar geen leven is, daar is ook geen strijd."*

8 November schrijft zij aan hare vriendin Chr. : *"Den inhoud van uwen brief vond ik zeer treurig. Wel, lieve vriendin, wat zijt gij toch klagende. Gij schrijft, dat ge niets in uw zelve ziet dan zonden. Ge hebt dus uwen lieven Heiland geheel uit het oog verloren! Maar is deze treurige toestand geen antwoord op uw gebed? ... Uw verlangen naar een toeëigenend geloof is heel billijk: wij mogen en moeten aanhoudend daarom vragen."* Enz., enz., een heel boek van 251 bladzijden vol!

Enerzijds ontroeren die beschouwingen door hun naïve eerlijkheid en hardnekkig streven om het goede te doen. Anderzijds kan mijn biologisch geschoolde ziel bij het lezen van al die brieven aan haar verloofde, die uitsluitend gaan over de vraag of zijn en haar ziel de staat van genade hebben bereikt en wat daaraan te verbeteren valt, het gevoel niet afschudden dat hier iets ontbreekt. En wanneer *“de begeerte naar wereldsche vermaken als bal, concert, théâtre”* als zonde wordt afgedaan, waarvan de ziel met alle macht gereinigd moet worden, dan voelen wij, dat het zielepoetsen, althans kwantitatief, is ontspoord.

Als B. Metselaar in de “Hoeksteen” - het Tijdschrift voor Vaderlandse Kerkgeschiedenis - jrg. 12, no. 4, September 1983, het leven van ds. Willem Callenbach, 1836-1879, de verloofde van Margaretha, beschrijft, typeert hij haar brieven als volgt:

“Voor wie het leest, het is één aaneenrijging van persoonlijke bevindingen, preekverslagen en gemoedsbeschrijvingen met Psalmen en Gezangen. Het is onvoorstelbaar, onbegrijpelijk en bijna onwezenlijk. Een jong meisje, dat zo dicht bij God leefde, zulk een nauw gebonden en vroom leven leidde, dat dergelijke diepten in haar geloofsleven meemaakte. Ik kan geen superlatieven bedenken om dit te verwoorden. Uitgezonderd de aanhef zou men nauwelijks van een liefdesbrief aan een verloofde kunnen spreken.”

Intussen is ook de *“bevindelijke”*, zo zorgelijke religie weer nagenoeg verdwenen. Orthodoxe Christenen van nu zijn nuchter, blijmoedig en tolerant en wijden naast de religie nog aan andere belangrijke zaken hun aandacht, zoals spel en sport, kunst, muziek e.d. Maar alweer is het religieus gedachtengoed verschoven. Orthodoxie leeft nog slechts bij een kleine minderheid van de bevolking. Bij het meerendeel vonden allerlei vormen van transformatie plaats, te veelkleurig voor een beschrijving hier.

Daarom heb ik hierboven gepoogd een historische toelichting te geven op het boven genoemde curieuse boekje in ons archief, waarvan de inhoud voor onze jeugd al heel weinig begrijpelijk moet zijn. Voor komende generaties, die nog verder zullen afstaan van de Orthodox-Christelijke geloofsinhoud, zal begrip en invoelen nog veel moeilijker worden.

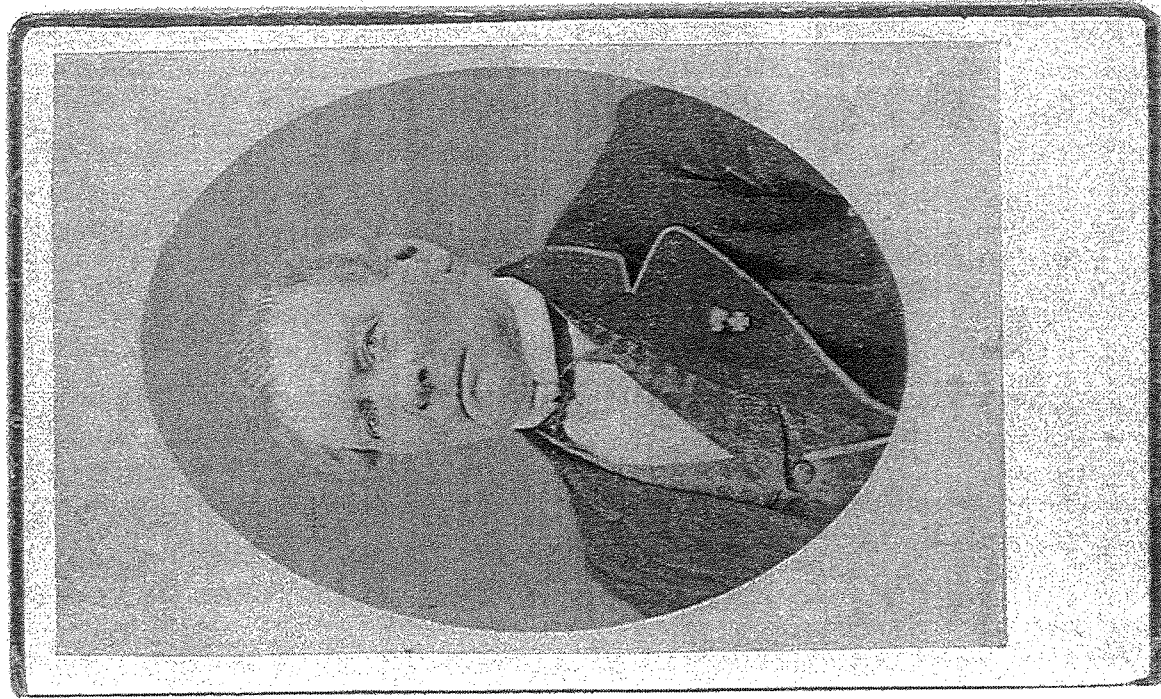
Eindhoven, 1998

BIJLAGE

Fotoportretten van Margaretha Sara Vader (rechts), 1838-1860, haar vader (links), Johan Willem Vader (1806-1891; NP Vb, de jongere broer van mr. P.H. Saaymans Vader), en haar moeder (midden), Jacoba Margaretha van den Bosch (1808-1883). Uit: “Korte levensschets en briefwisseling eener vroeg ontslapene.” 1864. vVV-archief, no. 1474 (zie ook no. 941). De dochter van dit echtpaar stierf dus op 22-jarige leeftijd, de zoon, Abraham Gualtherus Jacob, 1836-1853, werd niet ouder dan 17 jaar.

BIJLAGE

Margaretha Sara Vader, geb. Kortgene 1838, † Nijkerk 1860, met haar vader (links) en haar moeder (midden). Uit: vVV-archief, nrs. 941 & 1474.

N. Hense, Phot. te Zeist.